

BOLALARDAGI AGRESSIV XATTI-HARAKATLAR SHAKLLANISHIGA SABAB BO'LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Ro'ziyeva Sarvinoz Ilhomovna

Buxoro viloyati Romitan tumani MMTB

tasarrufidagi 15-umumta'lim maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalarda agressiv xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi psixologik omillar, ularning shakllanish jarayoni hamda oldini olish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, oila, maktab va ijtimoiy muhitning bolalar xulqiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar:agressiya, bolalar, xulq-atvor, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, tarbiya, stress, emotsiya, profilaktika, pedagogik yondashuv.

KIRISH

Bola shaxsining shakllanishida eng asosiy omil bu — oiladir. Oila bolaning birinchi tarbiya maskani bo'lib, undagi muhit bevosita bolaning ruhiyati va xulq-atvoriga ta'sir qiladi. Agar oilada tinchlik, mehr va o'zaro hurmat bo'lsa, bola ham ijobiy xulqli bo'lib voyaga yetadi. Aksincha, oilada janjal, zo'ravonlik, e'tiborsizlik hukm sursa, bu bolaning ruhiyatida salbiy iz qoldiradi.

Ko'pincha agressiv bolalar notinch oilalarda ulg'aygan bo'ladi. Ota-onaning tez-tez janjallashishi, bir-biriga nisbatan hurmatsizligi yoki zo'ravonligi bola ongida normal holat sifatida qabul qilinadi. Bola ko'rganini takrorlaydi, ya'ni u ham o'z muammolarini agressiya orqali hal qilishga urinadi.

Ota-onaning farzandga bo'lgan munosabati ham muhim rol o'ynaydi. Haddan tashqari qattiqqo'l tarbiya, jazolash, urishish bolada qo'rquv va ichki g'azabni yig'adi. Bu g'azab esa keyinchalik agressiya ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ortiqcha erkalatish va nazoratsizlik ham bolaning xulqida muammolarni keltirib chiqaradi.

Oiladagi e'tibor yetishmasligi ham agressiyaning muhim sabablaridan biridir. Bola mehr va e'tibor topolmasa, o'zini keraksiz his qiladi. Natijada u e'tiborni jalb qilish uchun agressiv harakatlarga qo'l urishi mumkin. Bu orqali u kattalarning e'tiborini tortishga harakat qiladi.

Shuningdek, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati ham ta'sir ko'rsatadi. Doimiy moddiy muammolar, ota-onaning stress holatida bo'lishi, uyda asabiy muhitning mavjudligi bola ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Bola bu holatni tushunmasa-da, uning ichki dunyosida zo'riqish paydo bo'ladi.

Bolaning hissiy holati ham agressiya bilan bog'liq. U o'z his-tuyg'ularini ifoda eta olmaganda, tushunilmaganda yoki doimiy tanqid ostida bo'lganda, ichki bosim tashqi agressiya sifatida chiqadi. Ayniqsa, bolaga "sen yomon", "sen qila olmayсан" kabi gaplar ko'p aytilsa, bu uning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va salbiy xulqni kuchaytiradi.

Bolalardagi agressiv xatti-harakatlar bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Agressiya — bu bolalarning atrofdagilarga nisbatan salbiy munosabatini, tajovuzkorlik va jahl bilan ifodalanuvchi xulq-atvor shaklidir. Ushbu holat bolalarning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ularning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiradi. Bolalarda agressiv xatti-harakatlarning shakllanishida bir qator psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. Eng avvalo, oilaviy muhit katta ta'sirga ega. Agar bola zo'ravonlik, janjal yoki e'tiborsizlik mavjud bo'lgan oilada ulg'aysa, u agressiv xulqni o'zlashtirishi mumkin. Ota-onaning farzandga nisbatan qattiqqo'lligi yoki aksincha, ortiqcha erkalatishi ham muvozanatsiz xulqni shakllantiradi.

Shuningdek, bolaning hissiy holati ham muhim omildir. Stress, qo'rquv, xavotir yoki e'tibor yetishmasligi bolada agressiya paydo bo'lishiga olib keladi. Bola o'z his-tuyg'ularini boshqara olmaganda, ularni agressiya orqali ifoda etadi. Tengdoshlar muhitining ta'siri ham katta ahamiyatga ega. Bola o'z do'stlaridan ta'sirlanadi va agar u agressiv muhitga tushib qolsa, bu xulqni o'zlashtiradi. Ayniqsa, maktabdagi bullying holatlari agressiyaning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Shaxsiy psixologik xususiyatlar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ba'zi bolalar temperamentiga ko'ra tez jahldor, hissiyotga beriluvchan bo'ladi. Bunday bolalar bilan alohida yondashuv talab etiladi. Axborot vositalari va texnologiyalar ham bolalarga ta'sir ko'rsatadi. Zo'ravonlikka boy film va o'yinlar bolalarda agressiv xatti-harakatlarni kuchaytirishi mumkin. Bola ko'rgan narsasini takrorlashga moyil bo'ladi.

Maktab muhitining o'рни ham muhimdir. O'qituvchining o'quvchilarga munosabati, sinfdagi psixologik muhit bolaning xulqiga bevosita ta'sir qiladi. Salbiy muhit agressiyani kuchaytiradi, ijobiy muhit esa uni kamaytiradi.

Agressiv xatti-harakatlarning oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, bolaga mehr, e'tibor va tushunish muhitini yaratish kerak. Ota-onalar va pedagoglar bolaga to'g'ri namuna bo'lishi lozim. Psixologik yordam ham muhim o'rin tutadi. Maktab psixologi bolalar bilan individual ishlash orqali ularning hissiy muammolarini aniqlaydi va bartaraf etishga yordam beradi. Treninglar va psixologik mashg'ulotlar orqali bolalarda ijobiy xulq shakllantiriladi. Shuningdek, bolalarni sport, san'at va boshqa foydali faoliyatlarga jalb qilish ularning energiyasini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi. Bu agressiyaning kamayishiga xizmat qiladi.

Aksariyat ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyaga chaqirishda g'amxorlik, sabr-toqat, mehr kabi hislatlar bilan yondashish o'rniga, kuch bilan, ayniqsa jismoniy jazo usuli bilan tasir o'tkazadilar. O'z navbatida bu kabi xatti-harakatlar o'smirlarda

agressiv xulq-atvorning shakllanishiga zamin bo'ladi. Agressiyaning odatiy namoyishlari quyidagilar hisoblanadi. nizo chiqarish, bosim o'tkazish, majburlash, tilining yomonligi, negativ baholash, hamla qilish yoki jismoniy kuchni qo'llash bo'lsa, yashirin shakllari aloqadan qochish, kimgadir zarar yetkazish maqsadiga befarqlik, o'ziga ziyon yetkazish va o'z joniga qasd qilish kabilarda namoyon bo'ladi. Agressiya boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan fe'latvorning har qanday shakli degan ta'rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko'rsatma sifatida emas, balki fe'l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko'plab chalkashliklarni tug'diradi. «Agressiya» atamasi kop hollarda g'azab kabi salbiy histuyg'ular, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar, hatto irqiy va etnik xurufot bilan assotsiatsiyalanadi. Agressiv xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon bo'lishi ko'pincha ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda yuz beradi. Shaxsning oziga qaratilgan tajavuzkorlik, «autoagressiya» (bunday holat shaxsdagipatalogik o'zgarishlarning ko'rsatgichi bo'lib xizmat qiladi) deb ataladi. O'z joniga qasd qilish, o'ziga tan jarohati yetkazish autoagressiyaning ko'rinishidir. G'arbdagi ayrim mafkuraviy mazrkazlar jahondagi yosh rivojlanish yo'liga kirgan mamlakatlarga information ussullarda tazyiq o'tkazish orqali o'zining agressiv xulqini namoyon etmoqda.

Motivlashtirish nuqtai nazaridan, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlarga ajratadi.

Ixtiyoriy agressiya-insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi.

Instrumental agressiyada-inson o'z oldiga boshqaga zarar yetkazishni maqsad qilib qo'ymaydi. Bu agressiya yuzaga kelgan vaziyatni hal etishda boshqa usulni qo'llashga imkon bo'lmagan holda yuzaga keladi.

R.Beron va D.Richardsonlar agressiyani qurbonga nisbatan maqsadli ravishda zarar yetkazishdir, deya ta'riflaganlar.

Reaktiv agressiya-o'z hayoti,erkinligi, g'ururi, o'zining yoki boshqaning moddiy boyligini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Ehtiyojlar, istaklar frustrasiyasi namoyon bo'ladi: rashk va xudbinlik; qasos; Ishonchning yo'qolishi (hayotga, sevgiga, yaqin insonlariga).

Kompensatoragressiya–zo'ravonlik, destruktivlik hayotda o'zi uchun muhim bo'lgan dolzarb ehtiyojlar qondirilmasligi holatlarini kompensatsiya qilish: Sadizm (boshqani o'z hukmi, irodasiga bo'ysundirish); nekrofiliya; surunkali zerikish va depressiya.

Verbalagressiya–salbiy hislarni baqirish, janjalqilish, so'kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usullar orqali bildirish. Arzimagan qo'zg'ovchi ta'sirga ham qo'pollik, terslik, emotsional qo'zg'alish bilan javob berish.

Agressiyaning asosiy sabablari:- alkohol ichimliklarni suiiste'mol qilish, shuningdek, asab tizimini buzadigan dorilar, bu kichik holatlarga tajovuzkor noto'g'ri javob reaksiyasini rivojlanishiga olib keladi;- shaxsiy muammolar, hal etilmagan shaxsiy hayot (hayot sherigining yo'qligi, yolg'izlik hissi, sababchi intim muammolar, keyinchalik tajovuzkor holatga aylanib, har bir muammo haqida gap ketganda paydo bo'ladi);- bolalikda olingan ruhiy zo'riqish (ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning yomonligi tufayli bolalikda olingan nevrozlar).

A.Bandura va R.Uolter o'smirlar va ularning oilaviy sharoitlari o'rtasidagi ijtimoylashish aloqasini o'rganib chiqib, bola xulq-atvorini belgilab beruvchi uchta asosiy xususiyatni ajratganlar:

- ✦ qaramlik (jinsiy-shaxsiyat) munosabatlarini o'rnatishga uning tayyorgarligi;
- ✦ vijdonining rivojlanish darajasi;
- ✦ agressiyaga nisbatan motivatsiyaning kuchi.

Mualliflar fikricha, oila samarali ijtimoylashishi uchun minimal sharoitlarni yaratishi zarur. Birinchi asosiy shart bog'liqlik motivatsiyasini qo'llab quvvatlash, bu orqali bola qiziqish, e'tibor va atrofidagilarni ma'qullash xohlashini o'rganadi. Ikkinchi zarur shart - bu ketma-ket talablar va ta'qiqlar shaklida "ijtimoylashishning bosimi" (bu vaziyatning sharti, ota-onalarning o'zi ijtimoiy me'yorlarni ajratadilar). Aksincha, xulq-atvorning yomon shakllari oilada ota-ona muhabbatiga ehtiyojning frustratsiyasi, doimiy jazolashni qo'llash (yaxshi xulqatvorni rag'batlantirish usullari ustidan uning ustivorligi) natijasida o'rnatiladi, ota-onalar tomonidan qo'yilgan talablarning mos emasligi, ota-ona tomonidan agressiyani ko'rsatish.

Psixologiya agressiyaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlaydi: Instinkt. Agressiya odamning qiyin ekologik sharoitlarda omon qolish qobiliyatiga ta'sir qiladi, bu o'z hududi uchun kurashish, oziq-ovqat resurslari uchun kurashish, naslni himoya qilish va genofondni ko'paytirishga yordam beradi. Agressiya energiyasi inson tanasida ishlab chiqariladi, asta-sekin yig'ilib, oxir-oqibat chiqib ketadi. Har bir insonning xatti-harakatlarida adovat borligi uchun ma'lum bir chiziq bor. Agressivlik, shuningdek, ota-bobolarimiz bo'lgan ovchilardan meros qilib olinadigan belgi bo'lishi mumkin. Tabiiyki, bunday tabiat vayronagarchilik, zo'ravonlik va urushlarni rag'batlantirishi mumkin. Bunday holda, biz tajovuzning muqarrar rivojlanishi va uni boshqarish bilan bog'liq qiyinchiliklar haqida gapiramiz. Kattalar misolining ta'siri. Bola ulg'ayganida va uning oldida otasi yoki onasining o'rnini ko'rganda, u kiyinishda, suhbatni o'tkazish usulida ularga taqlid qila boshlaydi. Agressiv xatti-harakatlarga taqlid qilish ham sodir bo'ladi. Agar bola muntazam ravishda otaonasining janjal qilayotganini, bir-biriga baqirayotganini ko'rsa, u bunday xatti-harakatlar normal deb hisoblaydi. Ota-onalar uchun noto'g'ri model. Kattalar o'z chaqalog'idan juda talabchan bo'lishganda, ular uni ayblashadi yoki to'g'ridan-to'g'ri

bola boshqa bolalarga nisbatan tajovuzkor bo'lganligini, qanday qilib o'zgartirishni, jazolashni bilishini aytadilar. O'zini bajara olmaslik tufayli paydo bo'lgan natija. Biror kishi istalgan narsaga erishish yo'lida biron bir to'siqqa duch kelsa, u o'zboshimchalik bilan atrof-muhitga va o'ziga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan tajovuzni keltirib chiqaradi. Va bunday xatti-harakatlar kamdan-kam hollarda yuz bersa yaxshi bo'ladi.

Masalan, otasiz yoki onasiz voyaga etgan bolalar boshqa odamlarga nisbatan tajovuzkor munosabatda bo'lishlari mumkin. Yana bir variant - bu katta oilalar, bu erda aka-uka va opa-singillar o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Shuningdek, ota-onalar bolalarini qonunbuzarliklar uchun jazolash usullari katta ahamiyatga ega. Agressiv xulq-atvorli o'smirlar bilan olib boriladigan psixokorreksion ishlar. O'ziga ijobiy baho berishga o'tishtirish, xavfsizlikni tekshirish, o'zining va o'zgalarning emotsiya va tuyg'ularini anglashga o'rgatish, diskruktiv emotsiyalarni nazorat qilishni yaxshilash, o'ziga va atrofdagilarga ziyon yetmaydigan gazabni tuzatish usullarga o'rgatish, muammoli vaziyatda bola xulq-atvorida konstruktiv reaksiyalarga o'rgatish va disstruktiv vositalarni bartaraf etish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalardagi agressiv xatti-harakatlar turli psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu muammoni hal etish uchun oila, maktab va jamiyatning hamkorligi muhimdir. To'g'ri tarbiya va psixologik qo'llab-quvvatlash orqali bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bolalarga o'smirlarga maslaxat berishda yosh psixologik yondashuv/Ed.
2. G.V.Burmenskoy E. I.Zaxarova O.A.Karabova va boshqalar., „Akademiya, 2012.- 112s
3. Ismoilovna, A. Z. (2022). Prerequisites for identifying gifted children and shaping their abilities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 308311.
4. Karakulovich, J. A., & Ismoilovna, A. Z. (2021). *PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONS AND EMOTIONS IN WORLD PSYCHOLOGY*. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(10), 419-421.
5. Ziyonet